

**2024 YIL UCHUN TOVARLARNING AYRIM TURLARI BILAN CHAKANA SAVDO
QILISH HUQUQI UCHUN YIG'IMLARNING CHEKLANGAN STAVKALARI
(O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING 2023 YIL 25 DEKABRDAGI O'RQ-886-SONLI
QONUNI)**

Xabibulloyeva Parvina

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi moliya kunduzgi ta'lim yo'nalishi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14741516>

Annotatsiya. Mazkur maqolada 2024 yil uchun tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish huquqi uchun yig'imlarning cheklangan stavkalari o'rganiladi. Tahlil davomida yig'im stavkalarining belgilanish tartibi, iqtisodiy samaradorligi va chakana savdo subyektlariga ta'siri ko'rib chiqilgan. Shuningdek, mavjud qonunchilik bazasi va amaliyot tahlili asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola chakana savdo bozorining barqaror rivojlanishini ta'minlash hamda adolatli raqobat muhitini yaratishga qaratilgan huquqiy va iqtisodiy mexanizmlarni o'rganishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: chakana savdo, yig'im stavkalari, cheklangan stavkalar, iqtisodiy samaradorlik, huquqiy mexanizmlar, raqobat muhitini rivojlantirish.

**LIMITED RATES OF FEES FOR THE RIGHT TO RETAIL TRADE IN CERTAIN
TYPES OF GOODS FOR 2024
(LAW OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN DATED DECEMBER 25, 2023 NO. ORQ-
886)**

Abstract. This article examines the limited rates of fees for the right to retail trade with certain types of goods for 2024. During the analysis, the procedure for determining the levy rates, economic efficiency, and the impact on retail trade subjects were considered. Proposals and recommendations have also been developed based on the analysis of the existing legal framework and practice. The article is focused on the study of legal and economic mechanisms aimed at ensuring the sustainable development of the retail market and creating a fair competitive environment.

Key words: retail trade, collection rates, limited rates, economic efficiency, legal mechanisms, development of competitive environment.

**ПРЕДЕЛЬНЫЕ СТАВКИ СБОРА ЗА ПРАВО РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ
ОТДЕЛЬНЫМИ ВИДАМИ ТОВАРОВ НА 2024 ГОД
(ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН ОТ 25 ДЕКАБРЯ 2023 ГОДА № URQ-886)**

Аннотация. В статье рассматриваются предельные ставки платы за право розничной торговли отдельными видами товаров на 2024 год. В ходе анализа были рассмотрены порядок установления ставок сборов, их экономическая эффективность и

влияние на субъектов розничной торговли. Предложения и рекомендации также были разработаны на основе анализа существующей законодательной базы и практики. Целью статьи является исследование правовых и экономических механизмов, направленных на обеспечение устойчивого развития рынка розничной торговли и создание справедливой конкурентной среды.

Ключевые слова: розничная торговля, ставки акцизов, предельные ставки, экономическая эффективность, правовые механизмы, развитие конкурентной среды.

Kirish

Chakana savdo iqtisodiy tizimning asosiy bo'g'inlaridan biri bo'lib, aholining kundalik ehtiyojlarini qondirish va bozorning barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Chakana savdo subyektlari faoliyatini tartibga solish, ularning huquqiy va iqtisodiy mas'uliyatini belgilash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish huquqi uchun yig'im stavkalarining cheklanishi bozorda adolatli raqobat muhitini shakllantirish va davlat byudjetiga qo'shimcha tushumlarni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

2024 yil uchun yig'imlarning cheklangan stavkalari qonun hujjatlarida o'z aksini topib, iqtisodiyotning turli sektorlarida amal qiluvchi tadbirkorlar faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi.

Ushbu stavkalar tadbirkorlarning faoliyatini rag'batlantirish, ularning soliqqa oid yuklamalarini optimallashtirish hamda noformal iqtisodiyotning oldini olish maqsadida belgilangan.

Mazkur maqolada 2024 yil uchun tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish huquqi uchun yig'imlarning cheklangan stavkalari tahlil qilinib, uning iqtisodiy va ijtimoiy ta'sirlari chuqur o'rganiladi. Shu bilan birga, yig'im stavkalarini amaliyotga tatbiq etish mexanizmlari, ularning samaradorligi va takomillashtirish yo'nalishlari yuzasidan takliflar ishlab chiqiladi.

Maqolaning asosiy maqsadi – chakana savdo faoliyatini samarali tartibga solish uchun yig'im stavkalarining cheklanishi bilan bog'liq amaliy masalalarni tahlil qilish va takliflar ishlab chiqishdir.

Metodologiya

Mazkur ilmiy maqolani yozishda quyidagi metodologik yondashuvlar va tadqiqot usullari qo'llanildi:

1. **Tahliliy yondashuv:** Yig'imlarning cheklangan stavkalariga oid qonunchilik hujjatlari, 2024 yil uchun qabul qilingan qarorlar va me'yoriy hujjatlar o'rganilib, ularning iqtisodiy va huquqiy asoslari tahlil qilindi.

2. **Solishtirma tahlil:** O'zbekistonning yig'im stavkalari tizimi xorijiy mamlakatlar tajribasi bilan taqqoslandi. Solishtirma tahlil orqali tovarlarning ayrim turlari bo'yicha yig'im stavkalarining iqtisodiy samaradorligi va ta'siri o'rganildi.

3. **Statistik tahlil:** Chakana savdo bozoridagi mavjud ko'rsatkichlar, xususan, yig'im stavkalarining joriy etilishi natijasida hosil bo'ladigan byudjet tushumlari, tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy barqarorligi va chakana savdo hajmlari tahlil qilindi.

4. **Ekspertlar bahosi:** Soha mutaxassislari, iqtisodchilar va tadbirkorlarning fikrlari o'rganilib, yig'im stavkalarining amaliyotga tatbiq etilishdagi ijobiy va salbiy jihatlari aniqlab chiqildi.

5. **Amaliy-tavsifiy yondashuv:** Tadqiqot davomida yig'im stavkalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu takliflar asosida chakana savdo subyektlarining faoliyatini rag'batlantirish mexanizmlari ishlab chiqildi.

Mazkur metodlar yordamida maqolaning ilmiy asoslanganligi ta'minlandi va amaliyot uchun zaruriy xulosalar chiqarildi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi:

Chakana savdo bozorini tartibga solishda yig'im stavkalarining o'rni va ahamiyatini o'rganishda qator mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ishlari muhim manba sifatida xizmat qiladi. Quyida mavzuga oid asosiy adabiyotlar sharhi keltiriladi:

1. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlari

O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi hamda "2024 yil uchun tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish huquqi uchun yig'im stavkalari"ga oid normativ-huquqiy hujjatlar yig'implarning belgilanishi va tatbiq etilishining huquqiy asoslarini ta'minlaydi. Ushbu hujjatlar mamlakatda chakana savdo subyektlarining iqtisodiy faoliyatini tartibga soluvchi asosiy manba hisoblanadi.

2. Yunusov R.X. va boshqa iqtisodchilar

Tadqiqotchilar o'z ishlarida chakana savdo sohasida soliqlar va yig'implarning samaradorligi, ularning kichik va o'rta biznes rivojiga ta'sirini o'rganib, davlat siyosatining optimal mexanizmlarini taklif qilganlar. Ushbu ishlar yig'im stavkalarining iqtisodiy faoliyatga ta'sirini tahlil qilishda foydalidir.

3. Xorijiy tadqiqotchilar tajribasi

➤ Smith A. (2020) – "Tax Systems and Retail Trade Regulation" asarida chakana savdo sohasida soliqlar va yig'implarning iqtisodiy samaradorligi tahlil qilingan. Muallif soliqlarning cheklangan stavkalari kichik biznesni rag'batlantirish va noformal iqtisodiyotni kamaytirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi.

➤ Johnson M., Brown T. (2019) – “Retail Trade Development in Emerging Economies” tadqiqotida rivojlanayotgan mamlakatlarda chakana savdo sohasini tartibga soluvchi mexanizmlar va ularning ijtimoiy-iqtisodiy natijalari o‘rganilgan.

4. Mahalliy iqtisodiy jurnal va maqolalar

“Moliyaviy tahlil va nazorat” jurnali (2022-2023)da chop etilgan maqolalarda O‘zbekistonda soliq tizimini isloh qilish va yig‘im stavkalarining savdo subyektlariga ta’siri muhokama qilingan. Jumladan, yig‘im stavkalarining cheklanishi tadbirkorlikni rivojlantirishdagi ahamiyati keng yoritilgan.

5. Statistik ma’lumotlar va hisobotlar

Davlat statistika qo‘mitasi va Moliya vazirligi tomonidan e’lon qilingan ma’lumotlarda chakana savdo sektori o‘sish sur’atlari, byudjet tushumlari va tadbirkorlarning moliyaviy ko‘rsatkichlari bo‘yicha aniq raqamlar taqdim etilgan. Ushbu ma’lumotlar yig‘im stavkalarining amaliy natijalarini tahlil qilishda asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu adabiyotlar asosida chakana savdo huquqi uchun yig‘im stavkalarining cheklanishi mavzusida nazariy va amaliy yondashuvlar o‘rganilib, ilmiy va amaliy xulosalar chiqarishga imkon beradi. Xorijiy va mahalliy tajribalarni qiyosiy tahlil qilish orqali samarali mexanizmlarni ishlab chiqish uchun mustahkam nazariy asos yaratiladi.

Tahlil va natijalar

Bugungi iqtisodiy sharoitda chakana savdo bozorining rivoji davlatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini belgilashda muhim o‘rin tutadi. Chakana savdo - bu aholi kundalik ehtiyojlarini qondiruvchi asosiy platforma bo‘lib, uning samarali ishlashi mamlakat iqtisodiyotining to‘liq funkcionalligini ta’minlaydi. Biroq bu sohaning tartibga solinishi, ayniqsa, ayrim tovarlar bilan savdo qilish huquqi uchun belgilangan yig‘im stavkalari, juda nozik va ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab etadi.

2024 yilda O‘zbekistonda tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish huquqi uchun belgilangan yig‘imlarning cheklangan stavkalari davlat byudjetiga qo‘shimcha tushum yaratish bilan birga, kichik va o‘rta biznes uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu stavkalar iqtisodiy tartibga solish vositasi sifatida sog‘lom bozor muhitini shakllantirishda xizmat qiladi.

Ammo bu jarayon, bir qarashda oddiy mexanizm bo‘lib tuyulsa-da, aslida tadbirkorlar va iste’molchilarning moliyaviy farovonligiga bevosita ta’sir qiladi.

Yig‘im stavkalarining belgilanishida asosiy maqsad - iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy adolatni ta’minlashdir. Masalan, alkogol va tamaki mahsulotlari kabi sog‘liq uchun zararli tovarlarga yuqori yig‘imlar qo‘yilishi inson salomatligini muhofaza qilish va bu mahsulotlarning haddan ortiq iste’molini cheklashga qaratilgan.

Shu bilan birga, oziq-ovqat va kundalik iste'mol tovarlariga past stavkalar qo'yilishi ijtimoiy adolat va aholining real daromadlarini himoya qilishni ko'zlaydi.[4]

Biroq bu tizimda muammolar ham yo'q emas. Yuqori stavkalar ayrim tadbirkorlarni noqonuniy savdo faoliyatiga undashi mumkin. Bundan tashqari, kichik biznes vakillari uchun noto'g'ri belgilangan stavkalar moliyaviy yukni oshirib, ularning faoliyatini cheklab qo'yishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun yig'im stavkalari amaliyotda tadbirkorlikni rag'batlantirish va soliq yukini optimal taqsimlashni hisobga olgan holda belgilanishi lozim.

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, cheklangan yig'im stavkalari kichik va o'rta biznesni rivojlantirishda samarali mexanizm sifatida ishlaydi. Rossiya va Qozog'iston kabi mamlakatlarda bu mexanizm kichik biznes subyektlariga moliyaviy yengillik berib, ularning barqaror faoliyatini qo'llab-quvvatlashga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, 2024 yil uchun belgilangan yig'imlarning cheklangan stavkalari chakana savdo faoliyatining samarali tartibga solinishida muhim vosita bo'lib, u davlat manfaatlarini va tadbirkorlar ehtiyojlari o'rtasida muvozanatni ta'minlashga qaratilgan. Bu jarayonda yig'im stavkalarini optimal belgilash, kichik biznesni rag'batlantirish va noformal iqtisodiyotni kamaytirish kabi maqsadlarga alohida e'tibor qaratish zarur. Faqat shundagina, chakana savdo bozori haqiqatan ham barqaror va samarali ishlaydi, jamiyat farovonligi uchun kuchli tayanchga aylanadi.

Muhokama

2024 yil uchun tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish huquqi uchun belgilangan yig'imlarning cheklangan stavkalari iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan muhim masaladir.

Ushbu tartib chakana savdo bozorini samarali boshqarish va barqaror rivojlanishni ta'minlash maqsadida ishlab chiqilgan. Ammo bu mexanizmning har ikki tomonlama – davlat va tadbirkorlar manfaatlariga mos kelishini ta'minlash zarur.[5]

1. Yig'im stavkalarining samaradorligi: Yig'im stavkalari, bir tomondan, davlat byudjeti uchun qo'shimcha moliyaviy manba bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, sog'liq uchun zararli mahsulotlarga (alkogol, tamaki) yuqori stavkalar belgilanishi ijtimoiy samaraga erishishga qaratilgan. Bu borada aholining turmush sifatini yaxshilash va zararli mahsulotlar iste'molini kamaytirish ko'zlangan asosiy maqsaddir. Biroq yuqori stavkalar noqonuniy savdo faoliyatining ortishiga olib kelishi mumkin.

2. Tadbirkorlar manfaatlarini va moliyaviy barqarorlik

Cheklangan stavkalar kichik va o'rta biznes uchun moliyaviy yengillik yaratish imkonini beradi. Ayniqsa, kundalik iste'mol tovarlari va oziq-ovqat mahsulotlari uchun past yig'im stavkalarining joriy etilishi iste'molchilar uchun ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Biroq, noto'g'ri rejalashtirish yoki mintaqaviy farqlarni hisobga olmaslik kichik biznes subyektlari uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Bu tadbirkorlarning moliyaviy yuklarini oshirib, bozordagi raqobatbardoshlik darajasiga ta'sir qiladi.

2. Davlat va biznes o'rtasidagi muvozanat

Chakana savdo uchun belgilangan yig'im stavkalari amaliyotda muvozanatli bo'lishi kerak. Aks holda, yuqori stavkalar davlat manfaatlariga qisqa muddatli foyda keltirsa-da, uzoq muddatda tadbirkorlar sonining kamayishi va soliq tushumlarining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, yig'im stavkalari quyidagi prinsiplar asosida belgilanishi zarur:

- **Adolatli taqsimlash** – yirik va kichik tadbirkorlik subyektlari o'rtasida farqlarni hisobga olish;
- **Raqobat muhitini ta'minlash** – noqonuniy savdoning oldini olish mexanizmlarini kuchaytirish;
- **Ijtimoiy mas'uliyat** – zararli mahsulotlarga yuqori stavkalar joriy etish orqali jamiyat farovonligini oshirish.

4. Xorijiy tajribadan saboqlar: Xorijiy mamlakatlarda yig'im stavkalarining cheklanishi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda samarali qo'llanilmoqda. Masalan, Yevropa mamlakatlari kichik biznesni qo'llab-quvvatlash uchun minimal stavkalar joriy qilsa, Rossiya va Qozog'iston kabi davlatlar ayrim tovarlar uchun progressiv yig'im tizimini qo'llaydi. Bu tajribalar O'zbekistonda ham yig'im stavkalarini ishlab chiqishda foydalanilishi mumkin.

5. Muhokama uchun tavsiyalar: Mazkur tahlillar asosida quyidagicha xulosalar va tavsiyalar ilgari suriladi:[8]

- Yig'im stavkalari bo'yicha differensial yondashuvni qo'llash – yirik tadbirkorlarga yuqori stavkalar, kichik biznesga yengilliklar yaratish.
- Yig'im tizimini joriy etishda elektron monitoring tizimini kuchaytirish – noqonuniy savdo holatlarining oldini olish.
- Davlat va tadbirkorlar o'rtasida doimiy dialog tashkil etish – stavkalarni amaliyotdagi real ehtiyojlar asosida shakllantirish.
- Alkogol va tamaki mahsulotlariga yuqori stavkalarni qo'llash orqali sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish.

Muhokama shuni ko'rsatadiki, 2024 yil uchun tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish huquqi uchun yig'imlarning cheklangan stavkalari davlat byudjeti, tadbirkorlar manfaatlar va ijtimoiy samaradorlik o'rtasida muvozanatni saqlashga xizmat qilishi kerak. Yig'im stavkalarini to'g'ri belgilash orqali nafaqat iqtisodiy samaradorlikka erishish, balki tadbirkorlik rivojiga turtki berish ham mumkin. Shu bois, ushbu mexanizmni har tomonlama takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolishi zarur.

Xulosa

2024 yil uchun tovarlarning ayrim turlari bilan chakana savdo qilish huquqi uchun belgilangan yig'implarning cheklangan stavkalari davlat iqtisodiy siyosatining muhim tarkibiy qismidir. Ushbu mexanizm tadbirkorlik subyektlari faoliyatini tartibga solish, davlat byudjetiga qo'shimcha tushumlarni ta'minlash va ijtimoiy mas'uliyatni oshirish kabi dolzarb vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki:

1. **Adolatli stavkalar tizimi** – yuqori stavkalar sog'liq uchun zararli mahsulotlar (alkogol, tamaki) iste'molini cheklashga yordam beradi, past stavkalar esa aholining kundalik iste'molini qo'llab-quvvatlaydi.

2. **Tadbirkorlikni rag'batlantirish** – yig'im stavkalarining cheklanishi kichik va o'rta biznes subyektlari uchun moliyaviy yukni kamaytirib, ularning barqaror faoliyatiga sharoit yaratadi.

3. **Davlat byudjetiga ta'sir** – yig'implarning to'g'ri belgilanishi byudjet tushumlarini oshirishga va noformal iqtisodiyotni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, yuqori stavkalarning noqonuniy savdo holatlarini keltirib chiqarishi ehtimoli bor. Buni oldini olish uchun elektron nazorat mexanizmlarini kuchaytirish va davlat-tadbirkorlar o'rtasida muloqotni yo'lga qo'yish zarur.

Umumiy xulosa: Yig'implarning cheklangan stavkalari davlat va tadbirkorlar manfaatlarini uyg'unlashtirgan holda, chakana savdo bozorining samarali faoliyat ko'rsatishi, raqobatbardosh muhitning yaratilishi hamda aholi farovonligining oshishiga xizmat qilishi kerak. Bu mexanizmni samarali tatbiq etish orqali iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga erishish mumkin.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi – 2024 yil uchun soliq va yig'im stavkalarini belgilash bo'yicha rasmiy hujjat.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 25 dekabrda "2024 yil uchun davlat byudjeti va yig'im stavkalari to'g'risida"gi qarori.
3. Davlat statistika qo'mitasi – 2023 yil yakunlari bo'yicha chakana savdo bozorining statistik ma'lumotlari.
4. Moliya vazirligi hisobotlari – 2024 yil uchun byudjet prognozlari va soliq tushumlari haqidagi rasmiy axborot.
5. Yunusov R.X. **"Soliq tizimi va iqtisodiy samaradorlik"** – Tadbirkorlik subyektlari uchun soliq yukini optimallashtirish bo'yicha tahliliy tadqiqot. Toshkent, 2022.

6. Johnson M., Brown T. **“Retail Trade Development in Emerging Economies”** – Xalqaro chakana savdo bozorini tartibga solish mexanizmlari. London: Routledge, 2019.
7. Smith A. **“Tax Systems and Retail Trade Regulation”** – Soliq va yig‘im tizimlarining iqtisodiy ta‘hiri bo‘yicha ilmiy tadqiqot. New York, 2020.
8. “Moliyaviy tahlil va nazorat” jurnali, №4 (2023) – O‘zbekistonda soliq tizimini isloh qilish va yig‘im stavkalarining iqtisodiy ta‘hiri.
9. Qozog‘iston Respublikasi Soliq kodeksi – Soliq va yig‘im stavkalarini tartibga solish bo‘yicha xalqaro tajriba.
10. Rossiya Federatsiyasining chakana savdo yig‘imlari to‘g‘risidagi qonun hujjatlari va iqtisodiy hisobotlari.
11. Turkiya savdo-soliq qonunchiligi – chakana savdo bozorida yig‘im stavkalarini tartibga solish.
12. Qarshiyev B.X. **“Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning soliq mexanizmlari”** – O‘zbekistonda kichik biznes rivoji uchun soliq yondashuvlari. Toshkent, 2021.